

HERRI-EUSKARAREN EREMUA

Tolosa, 1996-X-18

Juan Martin Elexpuru

Euskalzale gehientsuek diote euskalkiei eutsi egin behar zaiela, indartu eta erabili egin behar direla, baina egin, gauza gutxi egiten da. Jende gutxi da gai honetaz arduratzen dena, eta arduratzen garen apurrok, askotan, sermoia desertuan agiten ari garen sentimentua dugu. Normalean begi onez ikusten dira gure asmoak, baina inor gutxi dago zezenari adarretatik heltzeko prest. Eta aurrez esan beharra dago gipuzkeraren eremutik etorri ohi dela oztopo gehien, beste lurraldeetan harrera hobea duela gai honek.

Herri-euskara, adineko jendearen ahotan oraindik indartsu badago ere, gainbehera dator, eta ez gatz eta ez berakatz duen hizketa hibrido bat, ez batua ez euskalkia, nagusitzen ari da eskualde askotan, belaunaldi berrien artean.

Gure ustez, herri-euskarari eutsiz euskarari berari eusten diogu, herriko euskararen aberastasunak euskara batua ere aberasten baitu, iturriak erreka bezalaxe. Gainera herri-euskara ondo dakienak oso erraz ematen du baturako saltoa.

Aho-hizkuntza biziari eustea da helburua, aho-hizkuntza prestijiatzea, aho-hizkuntza oso erreferentzia inportantea (ez bakarra) dela sartzea jendearen buruan. Bere berbetaz harro sentiaraztea, eta ez konplejuz blai, askotan gertatzen den bezala.

Gainera berbeta ez da komunitateko bakarrik. Berbetan gozatu ere egin behar da, jolas egin, bakoitza “etxean bezala” sentitu bere jardunean. Eta hori hitza barru-barrutik irteten zaigunean gertatzen da; orduan arnasa bezalakoa da, berezkoa, naturala. Eta hori, batik bat, txikitatik geureganatuta daukagun berbetan dihardugunean gertatzen da; eta “hika” ari garenean oraindik gehiago.

1. HERRI-EUSKARAREN ERABILERA EREMUA

Herri mailako ihardueretan presentzia inportantea euki behar luke herri-euskarak. Komunikabideetan eta eskolan, bereziki.

Komunikabideak: gure herri eta eskualdeetan aldizkariak, irratia eta telebistak sortu zaizkigun une honetan aukera aparta dugu herri-euskara mintzatu zein idatzia erabiltzeko. Honek ez du esan nahi dena herri-euskararen egin behar denik. Nire ustez, %20-40 inguru eman behar zaio herrikoari, eta gaitikoa batuari.

Herriko euskara egiten duen pertsona bat elkarrizketatzen denean, herrikoan egin behar da, elkarrizketatua hala mintzatzen bada, behintzat. Elkarrizketa idatzia bada, zilegi izango da, eta beharrezkoa ere bai askotan, elkarrizketatuaren euskara apur bat ikutzea, herriko euskara normalizatura hurbiltzeko.

Elkarrizketa, umoreko gauza, eta horrelakoetan erabiliko da, gehienbat, baina ez bakarrik; gauza “serioago”etan ere bai. Sarri batuko lexikora jo beharra izaten da, baina hau ez da problema.

Eskola. Eskualde askotan, batetik urrun dagoen hizketa bakarrik dakitela hasten dira haurrak eskolan. Ez du inongo logikarik haur horrekin batu hutsean jarduteak. Eskualde horietan herri-euskara erabili beharko litzateke, gehienbat, lehenengo urteetan; eta geroago ere presentzia on bat ziurtatu.

Beharrezkoa da, jakina, irakasleak herri-euskararen trebatzea eta haur eta gurasoen artean herri-euskara hau prestijiatzea. Materialak ere sortuz joan beharko dira. Atzeko eraskinean dator Bergarako ikastolarako prestatutako txosten-txo bat non herri-euskara eskolaratzeko zenbait orientabide ematen den.

Hirugarren eremu bat aipatzearren, lehen **alfabetatzea** deitzen zitzaiena. Gaur egun EGAK esparru hori jana du erabat, eta ez da erraza ganorazko ezer egitea. Dena dela, **hika** ikasteko (eta gaizki ikasitakoa berrikasteko) eskabide eta behar handia dago, zenbait eskualdetan, behinik behin. Herriko hika, jakina; ikastaro horiek aprobetxatu behar dira herri-euskara potentziazteko; izan ere ez du zentzu gehiegi hikako aditza ikasten saiatzeak, zukakoarekin eta beste hainbat alderdirekin gauza bera egiten ez bada.

2. HERRI-EUSKARAREN NORMATIBIZAZIO PROZESUA

Gaur, orain 15-20 urte ez bezala, euskara batuak ez du agiriko etsairik, ez dago gatazkarik batuzaleen eta euskalkizaleen artean. Euskaltzaindiaren bidetik eginez doan batua guztiz onartua dago. Euskaltzaindiak ez du inolako arazorik herri-euskeraren problematikari arreta gehiago jartzeko.

Euskaldunen parte on bat bi erregistrotan mintzatzeko gauza da: batuan eta herri-euskeran. Idatziari dagokionez, batua normatibizatu den bezala, herri-euskarak ere gauza bera egin beharko du. Baina herri-euskara asko dagoenez, eta normatibizazio prozesu honetan aniztasun honekin kontatu beharra dagoenez, goazen arazoari bere zabalean begiratzera

a) **Berbeta-eskualdea**

Deba-arrotik begiratuko dut (eta neure ikuspegitik, jakina, han ere denek ez gatozelako bat). Nortasun handiko herriak ditugu gure eskualdean, euskara aldetik diferentzia nabarmenak dituztenak. Ez dugu Deba-arroko euskara baturik nahi; herri (edo *berbeta-eskualde*) bakoitzak bere euskara mantentzea litzateke helburua. Baina beti ere amankomuna denari indar gehiago emanez, bereizten gaituenari baino.

Gure euskalkia bizkaiera izan arren, bizkaiera batuak ez digu askotarik balio. Gure eskualdeak harreman gutxi izan du bizkaiera ofizialarekin, lehen gipuzkera eta orain batua direlako gure erreferentzia kultoak.

Berbeta-eskualdea har daiteke agian unitatetzat. Diskutigarria izan daitekeen arren, gurean hauek ikusten ditut: **Leintz** (Arrasate, Aretxabaleta, Eskoriatza. Agian Aramaio), **Oñati**, **Bergara** (Antzuola barne), **Eibar** (agian Sorraluze eta Ermua barne), eta **Elgoibar**. Kontu izan denak euskal hiztun askokoak direla (Leintz-ek 20.000tik gora, eta beste gehienak 10.000tik gora).

Ez dakit hau extrapolatu daitekeen Euskal Herriko beste lekuetara, baina agian, Txorierri, Goiherri, Malda-erreka, Baztan... izan daitezke berbeta-eskualde...

Garbi gera bedi euskalki batua aski balitz eta funtzionatuko balu (agian Zuberoan edo Bizkaian?) prozesu honek ez lukeela joan behar oztopo egitera.

b) **Normatibizaziorako pausuak**

1. **Korpusa jaso.** Herri edo berbeta-eskualde bakoitzak bere korpusa jaso beharra du: aditza, deklinabidea, fonetika, sintaxia, lexikoa ahal den heinean, etab. Hau Deba-arroan neurri handi batean egin dago.

2. **Aukeratu.** Aldaerak —aditzean, deklinabidean, etab.— asko izaten direnez, aditz eta deklinabide tabla “batu” bat aukeratu behar da, beti ere formarik borobilena eta “zentzuzkoena” onetsiz. Lan hau tokian tokiko aditu taldetxo batek egin beharko du. Besteak beste, honek, luzera, aho hizkuntzari ere mesede egingo lioke, aldaera basoaren erdian bat, forma ofiziala, nagusituko litzatekeelako.

3. **Idatz-arau amankomunak ezarri.** Hau proposatzera ausartuko nintzateke:

Euskara batua izango da erreferentzia nagusia: H, S-Z, TS-TZ, etab., euskara estandarrean bezalatsu erabiliko dira. Euskaltzaindiaren arau eta gomen-dioei jarraituko zaie, kontrako motiborik ez dagoenetan, behintzat.

Dena dela, ozen esan beharra dago gauza bat dela transkribaketa fonetiko zehatza egitea —dialektologiako lanetan egiten den bezala— eta beste bat, oso ezberdina, herri-euskara normalizatuan idaztea. Baina, edozein modutan ere, herri-euskara idatziak mintzatutik hurbil egon behar du. Adibidez, nire ustez:

Ez + b, d, g = ez + p, t, k: *ezpadator, eztau, ezkoiaz.*

Ez + j = etx (gure eskualdean): *etxat, etxuat, etxoiak*

Ez + z = etz: *etzeukan, etzeban, etzekixen.*

Ez + l, n = el, en: *eleuke, elitzake, eneuke, enintzake.*

In, il = iñ, ill: *iñun, iñor, mailla, makilla.*

Hitzari artikulua eransterakoan sortzen direnak:

a + a = -ia, -ie: *gauzia, alabia, alabie.*

e + a = -ia, -ie: *etxia, etxie.*

o + a = -ua, -ue: *astua, astue.*

i + a = -ixa, -ixe: *astixa, ogixa.*

Jakina, fonetika arau hauek betetzen ez diren eskualdeetan, ez lirateke erabiliko. Tokian tokikoak, alegia.

Oharra: Bideak nahikoa urratuta daude gure eskualdean. Deba-arroko al-dizkari gehienetan (*Eta kitto, Elgoibarren, Kontzejupetik, Berrigara...*) goiko eredu honi jarraitzen zaio, gutxi gora behera. Toribio Etxebarria, Juan San Martin, etab. ere, ez zebiltzan oso urruti beren herri-euskarazko lanetan.

4. Beste zenbait irizpide.

— Ahalik eta kontrazio gutxien egitera joko litzateke, adib.: “gehixei” esan arren, *gehixegi* idatziko da. Txiste, elkarrizketa eta horrelakoak idazterakoan “libreago” ibil daiteke.

— Herrian hitz “formal”-ik topatzen ez dugunean batuko lexikora joko da erreparurik gabe.

— Ez da estuegia izan behar ezartzen ditugun arauekin, bestela atzeratu egin dezakegu idazteko prest dagoen jendea. Zuzendu bai, baina neurrian eta zabaltasunez.

— Kasuistika oso zabala, eta ezin da pretenditu lehenengo egunetik denok berdin idaztea. Ibiliaz egiten da bidea.

3. EUSKALTZAINDIAREN ZEREGINA

Jende askok Euskaltzaindia euskara batuarekin identifikatzen du. Badaki honi euskalkiak interesatzen zaizkiola, baina aztergai filologiko gisa, edo ba-

tuaren hornitzaile moduan, bakarrik. Euskalkian edo herri-euskeran idazten duena ortodoxiatik apur bat desbideratua dabileneko ustea oso zabalduta dago.

Egia esan, nik dakidala behintzat, Euskaltzaindiak ez du ahalegin handirik egin ez herri-euskara normatibizatzeke, ez erabilera bultzatzeke. Beste lehen-tasan batzuk izan ditu.

Ordua du, nire ustez, honi ere arreta puxka bat jartzeko. Lehenengo eta behin “babes politikoa” emanez, jakina; eta bigarrenik normatibizazioa bultzatuz. Euskaltzaindiak ezingo du eskualde bakoitzaren kasuistikara heldu, baina bai irizpide orokorrak ematen, lan-taldeak bultzatzen, jardunaldiak antolatzen, etab. lagundu. Ez legoke gaizki, ezta, literaturan zein beste alor batzuetan sariketak antolatuko balitu, hauen argitalpena bideratuko balu, etab.

(Eranskina)

BERGARAKO EUSKERA ESKOLAN

1994-X

Aranzadi ikastolarako txostena

Juan Martin Elexpuru

1. ZERGATIK

Eztago esan biharrik. Uste dot argi daukazuela. Hor dago nere artikulua be nahi dabenak irakurri.

2. BATUA-BERGARAKUA

Eztago burrukarik, ezta gauza diferente moduan planteau bihar. Euskeria ikasi eta sakontzeko modua da herrikua ikastia. Hemengo lexikoa, modismuak, esaera zaharrak, sintasia, hori be batua da, beste edozein euskeran maillakua da. Euskeraren mamina da hori, berdintsua euskera guztietan. Aldatzen dana azala da: fonetika eta aditz laguntzaillia, gehixenbat.

Horregatik ikasi eta sakondu bihar dana ezta azala bakarrik, diferentia dana, aditza, mamiña be bai.

3. ZELA PLANTEAU

Hau gauza serixua da, planteamentu serixua eskatzen dau, prixa barik egin bihar da, baiña espontaneismuan jausteke.

— Irakasliak gertau egin bihar die, talde bat sortu bihar da irakasliei klasiak, materiala eta orientabidia emongo dotsena. Zerutik ezta jausten jakindu-

rixia, eta euskera batua ikasten orduak emon badittugu, ba ezta gaizki etorriko ordu batzuk herrikuai emotia. Herriko beste ikastetxiekin be kontau bihar litzake. Pentsatzen dot Cia de Mariakuak eta Publikokuak behintzat interesauta egongo diela.

— Arduradun bat komeniko da, lanez arindua, hontara dedikau dadin. Materiala sortu biharko da. Lan dezente dago egiña. Egokittu egin bihar.

— Presupostutxo bat izendatu biharko da.

4. ZELA PRESENTAU

Gauza biharrezko eta atsegin baten moduan presentau bihar jakue irakasle eta ikasleei., ez inposiziño modua. Irakasleei be denporia emon bihar jakue eta batzuk kontra samar badare be, ez gehixegi presionau eta hasi konbentziduta darenekin. Materiala eta girua sartu ahala animauko die. Klasiak antolatzen badie, jakiña, danak joan biharra izango dabe.

— Ikasleei be gauza gustagarri baten moduan azaldu, erei egitten jakuen konzeziño baten moduan, ixa jolas moduan.

— Gurasuak be hezi biharko dittugu. Esplikau, beren euskera prestijiau, aitta-jauna-amandrien euskeria balorau.

Azken batian prestijiau egin bihar da edadekuen euskeria. Horrek hizkuntza aldeko bentajez gain beste gauza batzuk be hobetuko littuzke: belaualdixen arteko komunikaziñua, esate baterako.

5. LEHEN PAUSUAK

— Haurren akats nabarmenenak. Amaia, Gotzon, Justinak... hasittako lana. Lan horri heldu, problemak ikusi.

— Ortografia eta fonetika. Zela idatzi. Bada nik egindako txostentxo bat.

— Deklinabidian eztago problema haundirik. Batuan bezelatsu.

— Aditza. Ikusi zeintzuk diren erabillienak Ondo aukeratu. Ikasi, baiña matxakau barik. Beste aditzen notizia bakarrik emon 7. edo 8. mailan. Jakiña, irakasliak gehitxuago jakin bihar dau.

— Esaera zaharrak, txisteak, kantuak, ipuiñak.

— Lan polita: haurrak beren guraso edo amandria edo tiari grabau, norberak gioi bat emonda: kontaizu ipuiñak, gaztetako kontuak, erromeixak, jolasak, gerratia. Gero entzun, zati batzuk transkribidu.

— Hika. 7. eta 8. mailatik aurrera. Ahozko ariketak egin, neska eta mutil.

6. NOIZ, NOLA

Eztakit. Euskerazko klasian behintzat bai. Gizarte edo Izadin be igual. Uste dot euskerako programaziñua goittik behera aldatu biharra dagola. Azaleko gauzei inportantzia gehixegi emoten jakue eta mamifiñai ez. Ipuinak, poesiak, erredakziñuak idazten ikasi bihar dabe, liburuak irakurri eta gozatzen. Beste guztiak gutxi balio dau.

Ahozkuai emon bihar jako inportantzia baiña idazten be ikasi bihar da.

— Zer da Bergarakua eta zer batua? batuko hitz teknikuak erabili leizke bergarakuan; beti ikuspegi positibua emon, ez sortu tentsiñoik huskerixengatik; gauza naturala izan bihar da.

7. MATERIALA

Zerbait badago:

“Bergarako euskera”: deklinabidia, aditza, lexiko puxkat, kantuak, aho-ko-rapilloak...

Hiztegia. Erdi makinaratua. Datu basera pasatzea komeni.

Txistiak: Berrigaran eta Arrasate Press-en agertutakuak.

— Material hau moldatu eta berrixa sortu biharko da.

8. LAN-TALDEAK

Proposamen bat: Lau arlo sortu:

1. Kantuak.
2. jolasak eta berba-jolasak.
3. Esaera zahar, modismo, txiste.
4. Lexikoa

Pertsona bat arduratu arlo bakoitzaz. Bakarrik edo bere lan taldea sortuaz lan egin. Besteei materiala ornitzea bere helburua.

Ortografia, deklinabidea eta aditza koordinatzailearen ardura litzake.